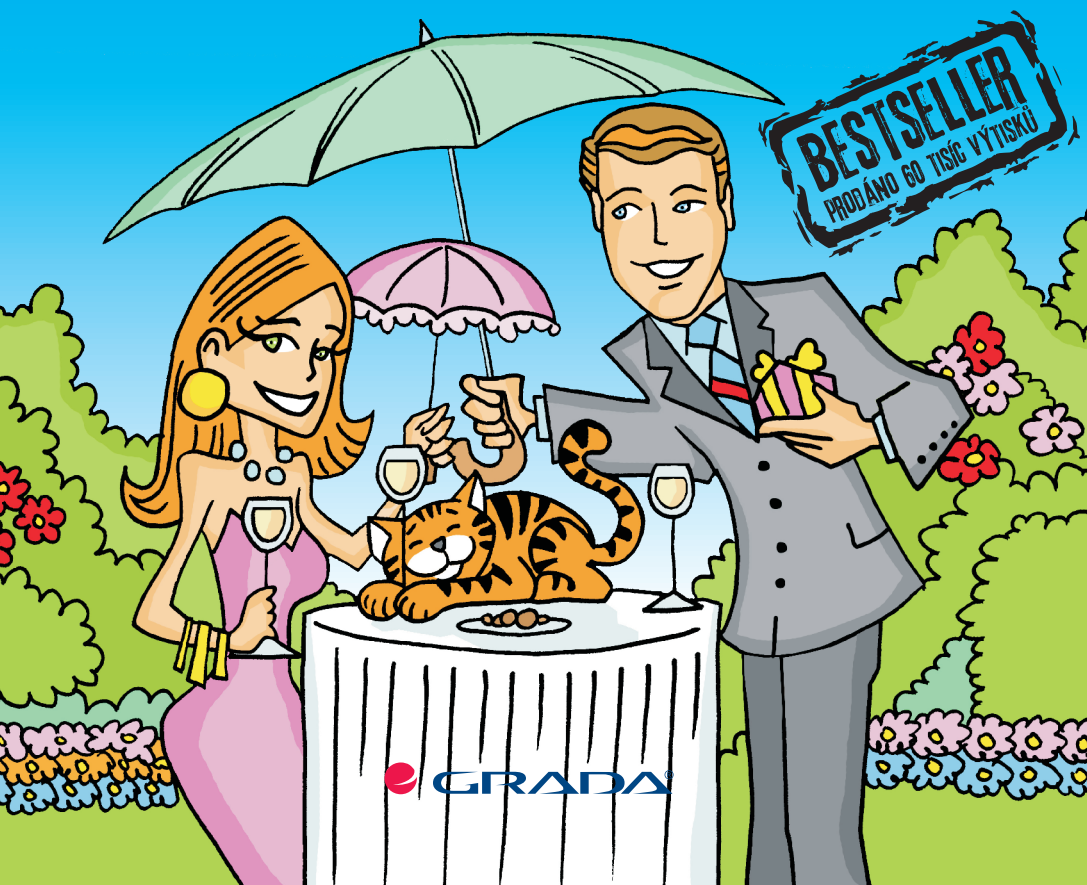

Vladimír Smejkal, Hana Schelová Bachrachová

LEXIKON SPOLEČENSKÉHO CHOVÁNÍ

5., zcela přepracované a aktualizované vydání

Prof. Ing. Vladimír Smejkal, CSc., LL.M.
(*1955, Brno)

Je univerzitním profesorem a soudním znalcem. Zabývá se především ekonomikou, právem a bezpečností informačních systémů a počítačovou kriminalitou. V těchto oborech působí již přes dvacet let jako soudní znalec. Je členem Legislativní rady vlády. Významný je jeho podíl na zákonu o elektronickém podpisu, o elektronických právních úkonech a na další české legislativě týkající se především elektronické komunikace.

Přednáší na Masarykově univerzitě v Brně a Vysokém učení technickém v Brně.

Sám či se spoluautory napsal řadu ceněných odborných knih (*Počítačové právo, Právo informačních a telekomunikačních systémů, Internet a §§§, Řízení rizik, E-government v českém právu, Autorská díla v hromadných sdělovacích prostředcích*).

V minulosti se věnoval soutěžnímu společenskému tanci, učil v kurzech tance a společenského chování a vydal několik publikací na toto téma – počínaje skripty *Umění jednat s lidmi* (1985) přes dvě vydání *Abecedy společenského chování* (1989 a 1990) a *Malou encyklopedii společenského chování* (1999 a 2001). Společně s JUDr. Schelovou Bachrachovou jsou autory již pěti vydání nejprodávanější knihy *Lexikon společenského chování*, která vychází v nakladatelství Grada již od roku 1993. Jejich společným nejvýznamnějším dílem je *Velký lexikon společenského chování* (Grada Publishing, 2007, 2011) – nejobsáhlejší kniha na toto téma od první republiky.

Mezi jeho zájmy patří ochrana zvířat (byl předsedou Pražského spolku ochránců zvířat), výtvarné umění, literatura, gastronomie a enologie. Zajímá se rovněž o sportovní automobily a létání. Miluje kočky a sám o několik pečuje. Je členem Asociace sommelierů ČR.

Kontakt: www.znalci.cz, www.kompetence.cz.

JUDr. Hana Schelová Bachrachová, Ph.D., LL.M.
(*1974, Praha)

Je samostatnou advokátkou a vede kancelář v Praze. V roce 2002 dokončila postgraduální studium (LL.M.) na Právnické fakultě Universität Passau v Německu a v roce 2010 doktorské postgraduální studium Ph.D. v oboru občanského – autorského – práva. Publikuje příspěvky na téma společenského chování a články v odborném právnickém tisku, podílela se i na knize *Právo informačních a telekomunikačních systémů*. Je členkou rozkladové komise rady Českého telekomunikačního úřadu. Vyučuje právo na střední škole a spolupracuje s několika vysokými školami a univerzitami.

Mezi její zájmy patří sport téměř všeho druhu, cestování, umění degustace a gastronomie a též ochrana zvířat. Ráda – a dobře – vaří.

Kontakt: www.pravni-sluzby.cz.

Vladimír Smejkal, Hana Schelová Bachrachová

LEXIKON SPOLEČENSKÉHO CHOVÁNÍ

5., zcela přepracované a aktualizované vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Prof. Ing. Vladimír Smejkal, CSc., LL.M.

JUDr. Hana Schelová Bachrachová, Ph.D., LL.M.

Lexikon společenského chování

5., zcela přepracované a aktualizované vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 4603. publikaci

Odpovědný redaktor PhDr. Milan Pokorný

Sazba Antonín Plicka

Počet stran 272

Páté vydání, Praha 2011

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2011

Illustrations © Roman Kliský

Cover Illustration © Roman Kliský, 2011

Autorem fotografií je Lenka Pekárková. Fotografováno v prostorách restaurace Bellevue, Smetanovo nábřeží 18, Praha 1, www.zatisigroup.cz.

ISBN 978-80-247-3649-5 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7239-4 (elektronická verze ve formátu PDF)

ISBN 978-80-247-7240-0 (elektronická verze ve formátu EPUB)

Obsah

Předmluva	9
Úvod	11
Vznik a základy společenského chování	15
Proč vzniklo společenské chování a jak se vyvíjelo	15
Společenská významnost lidí a jak se projevuje	22
Zásady pro každou situaci	27
Ženské a mužské role ve společnosti	29
<i>Být ženou</i>	29
<i>Být mužem</i>	36
<i>Singles</i>	37
První kontakty	41
Komunikace mezi lidmi	41
<i>Neverbální komunikace</i>	41
<i>Řeč – verbální komunikace</i>	46
<i>Pozdrav</i>	48
<i>Podání ruky</i>	56
<i>Líbání</i>	58
Představování, tituly a vizitky	60
<i>Představování</i>	60
<i>Tituly</i>	67
<i>Vizitky</i>	70
<i>Oslovování</i>	73
<i>Tykání a vykání</i>	75
Chůze, pohyb, doprava	81
Na ulici	81
V dopravě	87
<i>Městská hromadná doprava</i>	87
<i>Cesty vlakem a autobusem</i>	88
<i>Lodí a letadlem</i>	92
<i>Jízda automobilem a na motocyklu</i>	94
V zaměstnání	99
Chování v zaměstnání	99
Pracovní prostředí	104

6 Lexikon společenského chování

Pracovní návštěvy	105
Dopisy a jiné formy komunikace	110
<i>Dopisy obchodní a úřední</i>	110
<i>Dopisy soukromé</i>	115
<i>Telefax</i>	116
<i>Telefon</i>	117
<i>E-mail, instant messaging, datové schránky a sociální sítě</i>	122
Odivání	127
Úvodem k oblékání	127
Pánské odívání	128
<i>Druhy pánských obleků</i>	128
<i>Jiné pánské oblečení</i>	131
<i>Doplňky</i>	132
<i>Obuv</i>	135
Dámské odívání	136
<i>Oblékání v životních etapách ženy</i>	136
<i>Kostým</i>	138
<i>Kalhoty</i>	139
<i>Sako</i>	140
<i>Šaty</i>	141
<i>Sukně</i>	142
<i>Halenky a košile</i>	144
<i>Spodní prádlo</i>	144
<i>Kabátky, palety, bunda</i>	145
<i>Boty</i>	145
<i>Kabelky</i>	147
<i>Klobouk a jiné pokrývky hlavy</i>	148
<i>Šperky a hodinky</i>	149
<i>Rukavice a rukavičky</i>	150
Oblečení v zaměstnání	151
Oblečení do školy	153
Oblečení do společnosti	154
Oblečení pro volné chvíle a soukromí	154
Návštěvy a stolničení	157
Soukromé návštěvy	157
Společenská setkání	165
<i>Oficiální akce</i>	165
<i>Soukromá setkání a veselice</i>	167
Jídlo a pití	174

<i>Od bufetu po night club</i>	174
<i>Příchod a odchod</i>	177
<i>Menu</i>	183
<i>Nápoje a jejich servírování</i>	187
<i>Stolníčení</i>	195
<i>Figle a speciality při stolování</i>	201
Rodinné slavnosti a obřady	209
Zasnoubení a žádost o ruku	209
Svatba	212
Registrované partnerství	219
Promoce	220
Pohřeb	221
Náboženské obřady a církve	223
<i>Katolická církev</i>	223
<i>Židovské náboženství</i>	226
Tanec, kultura	233
Tanec	233
Výpravy za kulturou	242
<i>Kino</i>	242
<i>Divadlo a koncert</i>	243
<i>Vernisáž</i>	246
Cestování a volný čas	247
Cesty do ciziny obchodní i soukromé	247
<i>Obchodní cesta</i>	247
<i>Soukromé cestování</i>	250
<i>Závěrem o cestování</i>	254
Dovolená a volný čas	256
<i>Ubytování v hotelu</i>	257
<i>Pobyt u vody</i>	258
<i>Do přírody</i>	261
Závěr	265
Literatura	269

¶ Předmluva

Jsou věci, bez kterých se člověk neobejde: jídlo, pití, bezpečí, láska a sex, pocit sounáležitosti s lidskou společností, potřeba seberealizace a ještě několik dalších. V jednotlivých obdobích vývoje lidské společnosti si lidé opatřovali tyto věci různým způsobem. Pračlověk, měl-li hlad, vzal kyj a vyrazil do pralesa nebo vykopal jámu na mamuta. Zemědělec doby středověké zasadil, sklídlil, pomlel, upek. V 19. století měšťan řekl služce: „Máry, udělejte k obědu pečení.“ Člověk jednadvacátého století navštíví restauraci nebo zajde do supermarketu a koupí si polotovar, v lepším případě i kuchařskou knihu. Podobné to bylo třeba i v sexu: pračlověk odvěkl vyvolenou za vlasy do jeskyně (tvrdí se), dnešní – poněkud přejemnělý – gentleman utrácí horentní sumy, i když si to často nemůže dovolit, aby tak dokázal, že je vhodným partnerem pro rodinný život, neboť se tzv. dokáže postarat, a k tomu si opatří knihu o sexuálním životě či několik názorných CD nebo DVD.

Podobně tomu je i se společenskými zvyklostmi. Pračlověkovi či pračlověčici stačilo vědět, že existuje kmenová hierarchie, která určuje například pořadí konzumace uloveného mamuta, případně že cizímu kmeni je třeba se zdálky vyhnout, nechce-li skončit jako onen mamut. Čím více se společnost propojovala, civilizovala, organizovala, tím samozřejmě byly společenské zvyklosti a požadavky na určité předvídatelné chování komplikovanější. Vznikaly nejprve nepsané tradice, zvyky a obyčeje, které určovaly, jak se kdo má chovat. Brzy byly i popsány, nejprve obvykle v náboženských příkázáních, která určovala, co je přijatelné, resp. povolené, a co nikoliv. Příkladem může být desatero příkázání katolického náboženství nebo islámský korán. Někdy byly tyto náboženské zásady zkombinovány s právními principy v prvních zákonících nebo s výkladem prakticky o všech aspektech života – například židovský talmud. Objevily se i přehledy dvorské etikety. S postupujícím odnáboženšťováním společnosti se počaly objevovat i první příručky společenského chování, případně jejich jakási nadstavba – návody, jak dosáhnout uznání ve společnosti,

úspěchu v zaměstnání a životního štěstí. Dnes je tedy i v této oblasti možné navštívit knihkupce a pořídit si přehled, jak se chovat v běžných i neobvyklých společenských situacích.

Stálá obliba populárně naučných knih v čele s kuchařkami, učebnicemi jazyků, erotickou literaturou a kutilskými příručkami se v posledních desetiletích dotkla i literatury o společenském chování. Když těsně po revoluci vyšla v roce 1990 kniha V. Smejkal *Abeceda společenského chování*, byla rychle vyprodána. Od roku 1993, od svého prvního vydání v nakladatelství Grada, se nepřetržitě prodává navazující dílo, které držíte v rukou. *Lexikon společenského chování* vyšel doposud ve čtyřech vydáních a v několika dotiscích a stal se učebnicí na řadě škol. Celkem dosáhl již závratného počtu více než 60 000 výtisků! Zároveň přirozeně vyšla i řada jiných příruček na toto téma. Jinými slovy řečeno, zájem o pravidla společenského chování se díky bohu stal opět trvalkou našeho vzdělávání a sebevzdělávání.

Neustálé změny ve společenském životě, dynamický a někdy až překotný vývoj společnosti a jejích zvyků se staly důvodem, abychom velmi úspěšný *Lexikon společenského chování* znovu přepracovali a doplnili – nyní již popáté. Trvalý úspěch u čtenářů nás vedl k rozhodnutí neměnit základní koncepci našeho díla, ale přece jen v tomto pátém vydání poskytnout výklad ještě kompaktnější a přehledněji strukturovaný. Pro další, podrobnější studium pak mohou čtenáři využít našeho *Velkého lexikonu společenského chování* (2. vydání, Grada Publishing, 2011), který je nejobsáhlejším kompendiem vydaným u nás na toto téma po druhé světové válce. Současně jsme provedli aktualizaci textu z hlediska neustále se vyvíjejícího společenského kodexu, ale i některých věcných změn v České republice a ve světě.

Ani v tomto jubilejním vydání nedošlo ke změně ilustrátora, kterým je Roman Kliský coby „nový Kája Saudek“ nakladatelství Grada Publishing, který ilustroval již předchozí čtyři vydání této naší knihy, jakož i *Velký lexikon*.

Co se ale především nemění, je naše hluboké přesvědčení, že bez znalostí potřebných společenských mechanismů a zvyklostí, které vám nabízíme v naší knize přehlednou, a jak doufáme i zábavnou formou, se nikdo neobejde. Naším mottem je: „Společensky přijatelné chování je cestou k úspěchu.“

Vladimír Smejkal, Hana Schelová Bachrachová

Úvod

Máme za sebou řadu hektických let (přesně řečeno již dvaadvacet), o kterých lze říci, že se opakují jednou za sto let. Co jsme prožili, lze stručně charakterizovat takto: přechod od totalitního systému k demokratickému; samostatné Česko a Slovensko; postupná integrace do evropských politických a hospodářských struktur; větší svoboda, ale i větší odpovědnost jednotlivce; co není zakázáno, je povoleno; místo státního plánu tržní hospodářství; nové třídy a vrstvy ve společnosti; nabídka výrobků z celého světa; expanze sdělovacích prostředků včetně bulváru a reklamy; masážní a erotické salony; cestování po celém světě včetně cest za vzděláním a za prací; občas nějaká ta stávka či demonstrace; „tunelování“ a jiné podvody; drogy; záplavy; členství v NATO a vstup do EU; začátek 21. století; v posledních letech bohužel i teroristické útoky a obrana proti nim, hysterie okolo globálního oteplování, ekonomická krize... atd.

To vše dnes patří ke každodennímu životu, který je daleko dynamičtější, proměnlivější, možná i povrchnější a především více podléhá různým vlivům toho, čemu se dnes módně říká „globální společnost“, ale i jiných, někdy opodstatněných, někdy spíše uměle pěstovaných hnutí. Žijeme dnes ve zcela jiném stylu, než tomu bylo v oněch nešťastných padesáti letech mezi první okupací Československa v roce 1939 až po revoluční rok 1989. A možná v jedenáctém roce 21. století žijeme již zase poněkud jinak, než tomu bylo před dvaceti lety. Na jednu stranu dochází k rozrůstání tzv. občanské společnosti se všemi jejími klady i zápory, na druhou stranu můžeme pociťovat mnohdy problematické postupy a procesy v rámci EU s jejími nevolnými orgány a byrokratickými strukturami. Ostrá soutěž mezi podniky i zaměstnanci posiluje prvky individualismu, přičemž současně takřka polovina občanů dává oproti tomu přednost paternalistickému státu, který má panovat a rozdělovat (pokud možno každému stejně).

V mnohém můžeme najít paralelu s obdobím budování první samostatné republiky po roce 1918. Často jsou v tisku připomínána jména tehdejších velikánů ducha – Masaryka,

Švehly, Rašína, Krofty a dalších, aniž bychom je zde chtěli třídit či hodnotit, přičemž situace dnešních politiků, ekonomů a dalších osobností je považována za velmi obdobnou v kladném i záporném slova smyslu. (Doporučujeme přečíst si *Budování státu* Ferdinanda Peroutky. Když zapomenete, co čtete, budete mít pocit, že jde o reportáž z dneška.) Některé problémy jsou ale zcela nové a lidstvo se s nimi doposud nesetkalo nebo si je neuvědomovalo. V oblasti společenského chování je to stejné.

Rozpad rakousko-uherského mocnářství, osvobození mnoha evropských národů, silný vliv Spojených států ze zámoří – to vše mělo pronikavý vliv na atmosféru duchovních i materiálních vztahů nového československého státu po roce 1918. Podobně jako dnes byla proklamována demokracie jako princip nadřazený veškerému společenskému konání a všechny tradiční společenské uzance a zvyklosti byly šmahem odmítány dílem jako zastaralé přežitky Rakouska-Uherska, dílem jako výbava pro moderního demokratického člověka nepotřebná. Dle našeho názoru nebylo takové paušální odmítání zcela správné, ale to je dnes již otázkou pro historiky. Vakuum nové etikety, které se po roce 1918 objevilo, zaplnil zakladatel české nauky o společenském chování, obřadník kanceláře prezidenta, dr. Jiří Stanislav Guth-Jarkovský. Ve svém pravděpodobně nejpopulárnějším díle, kterým byl *Společenský katechismus*, o tom píše: „Společenský život český byl ještě donedávna v plenkách... alespoň jsme teď tak daleko, že uznáváme namnoze potřebu znáti společenské formy... Dnes i od nejzarytějšího demokrata nebo člověka jakkoli jiného přesvědčení politického žádá se aspoň, aby neurážel neznalostí společenských forem.“ (V dalším textu Guth-Jarkovský dosti ostře kritizuje poměry a zvyklosti české společnosti a opět bychom zde našli mnoho shod se současností, jakkoliv tehdejší zásady společenského chování jsou dnes v mnohém překonané.)

Nenacházíme zde opět takřka absolutní shodu s dneškem? V něčem hledíme do minulosti a snažíme se rozpomenout, jak to dělal náš dědeček či otec, v něčem se snažíme setřást vliv uplynulých čtyřiceti let komunistického režimu, v něčem hledáme poučení ze šťastnějších zemí okolo nás, které zůstaly tohoto nešťastného experimentu ušetřeny. Ani nedávna a možná ještě současná ekonomická krize není ničím novým; nové vlastnosti lidské společnosti ale mění jak její projevy, tak způsoby, jak se s ní vypořádáváme.

Zcela nová společensko-ekonomická situace, v níž jsme se ocitli po roce 1989 a která se od té doby v řadě aspektů ještě dramaticky změnila, vyžaduje od nás mnoho. Spojitou nádobou s podnikatelskými úspěchy jsou úspěchy ve společnosti. Kromě nových ekonomických vztahů si musíme vybudovat nové vztahy společenské. Vidíme již dnes, že společenský život se stává intenzivnějším, než tomu bylo v uplynulých skoro padesáti letech. Lidé se mohou daleko více realizovat ve svých osobních přáních a v oblastech svého zájmu. Díky snadnému cestování říkáme, že se zeměkoule zmenšila, a díky masivnímu a až neskutečnému nástupu moderních informačních technologií si můžeme sdělovat, resp. přímo v reálném čase sdílet informace z celého světa. Někdy to není zdravé a může to být i nebezpečné, ale o tom dále.

Společenský život se také stává mnohotvárnějším či více diferencovaným než dříve v souladu s tím, jak se diferencují jednotlivé společenské vrstvy a třídy. Přeshraniční, resp. multinárodnostní vlivy a zmíněný rozvoj cestování nás současně nutí být aktivnějšími a pružnějšími, ale i sebevědomějšími a samostatnějšími nežli doposud, abychom obstáli v mezinárodních měřítcích. Typicky to můžeme vidět jak na zaměstnancích, působících v zahraničí (často i ve vysokých manažerských pozicích), ale i u studentů, kteří díky programům pro výměnu a společné vzdělávání se zahraničními partnery dostávají zcela jiné vybavení do života, než tomu bylo před dvaceti lety. Všechny tyto vlivy, ale současně i návrat řady základních lidských hodnot se různým způsobem promítají do nového společenského kodexu, který vlastně všichni právě společně vytváříme.

Smyslem této knihy je přispět k dalšímu prohlubování a utvrzování nových moderních českých společenských vztahů, jejichž základy jsme začali klást v našich knihách více než před dvaceti lety – v revolučním roce 1989. Knihy výše zmíněného Gutha-Jarkovského jsou dnes již historicko-literární kuriozitou. Svět a lidská společnost se za uplynulých sto let posunuly někam úplně jinam. Je naší snahou nepřetržitě udržovat popis zásad společenského chování „up-to-date“. Naše kniha je tedy zaměřena na společenský kodex pro všechny aktivní občany: od studentů a zaměstnanců v soukromé sféře, ještě snad ale více ve veřejné správě, až po obchodníky, podnikatele,

manažery, politiky – tedy ty, pro něž je společenský styk velmi podstatnou součástí jejich veškeré činnosti. Mnoho inspirace zde najdou ale i ti, kdo jsou pouze příležitostnými lvy salonů.

Pokud víme, byly předchozí knihy V. Smejkal a H. Bachrachové úspěšně používány jako literatura pro střední školy, ale i pro vyšší odborné a vysoké školy. Doufáme, že tomu tak bude i nadále s tímto naším opět aktualizovaným a doplněným dílem, protože především mládež vstupující do života na něj musí být připravena nejen po stránce fyziologické, ale i z hlediska umění mezilidské komunikace a chování v nejrůznějších, zpočátku pro ně mnohdy ošemetných společenských situacích.

Vznik a základy společenského chování

Proč vzniklo společenské chování a jak se vyvíjelo

Chování člověka ve společnosti, které je obecně přijatelné a žádoucí, nazýváme tzv. **slušným chováním**. Je to takový systém mezilidských vztahů, který usnadňuje začlenění člověka do společnosti, urychluje poznávací procesy a představuje jistý **všeobecně přijatelný způsob (sociálního) chování**.

Co to tedy ono „slušné chování“ vlastně je? Od samého vzniku lidské společnosti existovaly určité zvyklosti, práva, nepsané zákony, způsoby jednání a chování lidí vůči sobě. Vznikaly jako důsledek každodenní praxe ve snaze zavést jakýsi systém, řád, **kodex** do života společnosti. Jak se měnily materiální podmínky, náboženské kultury, struktura společnosti, ale i geografické podmínky, podnebí a podobně, vyvíjely se a přizpůsobovaly se tyto zvyklosti a obyčeje lidí, vytvářející v podstatě určité **nepsané**, ale přesně vymezené **zákony**. Některé z těchto požadavků na **chování ve společnosti** se dokonce dostaly mezi zákony nebo mezi náboženská přikázání.

Společenská výchova nás učí vlastně jakémusi **rituálu**, obřadu, který vykonáváme ve styku s jinými lidmi podle okamžitých podmínek: žádám, jsem žádán, utíkám, honím, miluji, nenávidím, je mi to fuk... atd. Poskytuje nám prostředky pro dorozumívání, pro vyjadřování pocitů, postojů a názorů. Chceme-li mít v životě úspěch, bez umění slušně (tedy společensky) se chovat a dobře vycházet s lidmi okolo sebe **nemáme šanci!**

Přitom pojem „slušný“ je – jako řada dalších abstraktních pojmů – něčím velmi relativním. Co u nás a právě teď je po-

važováno za zcela slušné a společensky přijatelné, může jinde způsobit těžkou urážku. Co bylo zvykem před třiceti a tím spíše před padesáti či sto lety, je dnes k smíchu. V jedné z příruček pro cestovatele se píše: „Cizinec by se měl předem obeznámit s mravy země, kterou navštíví. Zvyklosti se často od sebe liší a mohou být zdrojem nedorozumění nebo až útoků proti vlastní osobě. Jsou země, kde je zdvořilé hlasitě říhat po jídle a na-prosto nepřipustné ptát se po manželce hostitelově, a naproti tomu existují země s přesně opačnými zvyklostmi...“

Společenský kodex

Společenské chování člověka (neboli **společenský kodex**, popřípadě **etiketa**) můžeme definovat jako **souhrn společenských zvyklostí, které nám umožňují efektivně přežít a chránit se před „společenskými úrazy“**. Je to vlastně souhrn pravidel, norem, zvyklostí, tradic, nepsaných zákonů... atd., které určují obvyklé a přijatelné mechanismy našeho chování ve společnosti a které vznikaly pozvolna a na základě nové společenské nutnosti a potřeby. Na jejich formě a obsahu se podílejí vlivy geografické, podnební, historické, národnostní, politické, náboženské, hospodářské, místní, módní – zkrátka vlivy všeho, co působí na náš život. Jak se měnily tyto podmínky a jak se vyvíjela se struktura společnosti, proměňoval se i společenský kodex.

Tak jak se měnilo a stále se mění společenské vědomí, měnily se, mění se a nadále se měnit budou i společenské zvyklosti. Co našim předkům připadalo zcela nemožné (dát se s někým do hovoru bez představení, pozvání muže ženou...), se stalo tu běžnější, tu méně běžnou, ale existující součástí společenského styku. Vynutil si to sám život! A tak je třeba chápat celou nauku o **společenském kodexu**: jako soubor dynamických prvků s různě omezenou platností a různým způsobem výkladu, který je třeba vždy přizpůsobit konkrétním, momentálním podmínkám.

Nerespektování neustále probíhajících změn a specifických odlišností určitých společenských skupin může vést jen a jen ke komplikacím. Na druhou stranu existují základní principy – jakési úhelné kameny společenského kodexu, které v zemích s obdobnou historií a současností platí vždy a všude. Chceme-li se zabývat chováním člověka ve společnosti, museli bychom se vrátit k samotnému vzniku lidské společnosti, k prvním okamžikům, kdy se „vzpřímená opice“ začala sdružovat do skupin.

Už opice dosáhly určitého způsobu společenské organizace, zlepšovala se jejich technika lovu, nejen pokud šlo o zbraně, ale i o vzájemnou spolupráci. Lidoopi lovili v tlupách, a tak se zdokonalovala vzájemná souhra mezi jednotlivými členy skupiny. D. Morris v knize *Nahá opice* říká: „Smečka vlků se rozvíjí v rojnici, ale lidoopí lovec měl už mnohem lepší mozek než vlk, a mohl tedy přistoupit k řešení takových otázek, jako je skupinové dorozumění a součinnost.“ Tyto změny ovlivnily sexuální, rodičovské i společenské chování lidoopa a později člověka.

Různé formy zdvořilosti tedy existovaly už v prvobytně pospolné společnosti, kde sloužily zejména jako signál přátelských či nepřátelských záměrů. Pro tento vývojový stupeň společnosti je charakteristická společenská rovnost, projevující se i ve způsobu chování.

Podstatné změny nastaly v době, kdy se od sebe začínaly odlišovat třídy a vrstvy, kdy vznikaly vztahy společenské závislosti. Výrazně matriarchální nebo posléze patriarchální společnosti udělovaly rozsáhlé pravomoci stařešinům.

Společenský styk v otrokářské společnosti odrážel také vztahy společenské nerovnosti, přičemž jejich provedení se lišilo podle formy státu (některé otrokářské státy starého Řecka a Říma byly pro svobodné občany značně demokratické).

Počátky společenského chování

V jiných formách nebo ve vztahu k neplnoprávným osobám (otrokům, propuštěncům, cizincům) byla nerovnost podstatně vyšší a tyto osoby musely příslušnými formami vyjadřovat podřízenost svým pánům. Porušení těchto pravidel se přísně trestalo. Všechny používané formy vzájemného styku vyjadřovaly kromě základního obsahu (pozdrav, oslovení, prosba, rozkaz apod.) také vzájemný vztah nadřízenosti, rovnosti nebo podřízenosti.

Za feudalismu se rozpory mezi lidmi dále prohlubovaly. S rozvojem výrobních sil se zvyšovalo i množství nadproduktu, a tím rostlo bohatství vládnoucí třídy feudálů, církve, později i neurozených majitelů, měšťanů. Ve středověku se uplatňovaly nesmírně složité formy společenského styku. Přísná pravidla platila nejen pro chování, ale i pro druhy oděvu, které směli či museli nosit příslušníci určitých společenských skupin, určovala navazování vztahů mezi lidmi, ovlivňovala vznik rodin a osudy jejich příslušníků. Nejprísnější a nejkomplicovanější pravidla vládla na dvorech panovníků a mezi šlechtou. Od útlého dětství se součástí průpravy na život šlechtických dětí stala výuka etikety – chování ve společnosti. Tato symbolika vyjadřovala skutečné vztahy mezi zúčastněnými.

Jak se dále měnily společenské poměry a feudalismus byl vytlačován počínajícím kapitalistickým společenským zřízením, měnily se i formy společenského styku. Místo rodové nerovnosti dané rozdělením na šlechtu a poddané zde stála široká vrstva měšťanů, lišících se jedním: svým majetkem. Zformovaly se dvě základní třídy kapitalistické společnosti: třída vlastníků (zaměstnavatelů) a třída pracujících (zaměstnanců). Doposud vládnoucí feudálové byli zbaveni rozhodující moci, někdy ovšem (například za Velké francouzské revoluce koncem 18. století) byli rovnou pozabíjeni. Tím došlo ke značným změnám ve společenském kodexu, k jeho jistému „zlidovění“, což byla reakce na odstranění doposud nepřekročitelných přehrad.

Další vývoj, zejména ve 20. století, vedl k něčemu, co bychom mohli nazývat určitou konvergencí tříd, jejich rozměňováním na různé vrstvy a jejich prolínáním. Tomuto „promíchání“ napomohly i dvě světové války. Přesto k odstranění tříd ani ve válečném kvasu nedošlo a dojít nemohlo. Je třeba si uvědomit, že beztřídní společnost, jak ji vymysleli utopisté a jak ji nikdy ne-

uskutečnili komunisté, je fikcí. Komunistická (resp. socialistická) společnost byla ještě více třídní než kapitalistická, přičemž zařazování do jejích tříd se dělo výlučně z politického (případně korupčního) hlediska, případně byla zvolena cesta dosažení beztřídní společnosti vyvražděním určitých vrstev a skupin lidí – v SSSR, stejně jako poměrně nedávno v Kambodži.

Dnes již víme, že třídy a vrstvy budou existovat v každé společnosti moderního typu. Veškerá třídění jsou nicméně dosti subjektivní a můžeme se setkat například s pojmy jako horní vyšší třída (aristokracie rodem a bohatstvím), dolní vyšší třída (novější příslušníci horní třídy bez rodové tradice, ale s dostatečným bohatstvím), horní střední třída (bohatší obchodníci, úspěšní provozovatelé svobodných povolání), dolní střední třída (malí obchodníci, úředníci, inteligence, vysoce kvalifikovaní dělníci), horní nižší třída (kvalifikovaní dělníci a drobní živnostníci), dolní nižší třída (osoby bez ukončeného základního vzdělání, společnosti se vyhýbající lidé – například tuláci a bezdomovci). (Určitou tragédií dnešní, především evropské a americké, ale již například i asijské společnosti jsou tzv. celebrity, obvykle krátkodobě mediálně populární postavičky, které si získaly proslulost v lepším případě jako zpěvačky – zpěváci či herečky – herci, nejčastěji pak v nekončících seriálových sitcomech, bohužel ještě častěji jako výherci různých televizních soutěží, pornohvězdy či přímo zločinci. Nedoporučujeme v posledním případě se domnívat, že by tyto mnohdy až pitoreskní figurky mohly aspirovat na nějaké opravdu vyšší postavení ve společnosti.)

Tento detailní výčet neuvádíme proto, aby se každý z čtenářů zařadil a radoval se nebo se trápil podle toho, kam podle něj patří. Má to posloužit k pouhé ilustraci, jak takové členění může být proměnlivé a subjektivní, ale také jak příslušnost do určité společenské třídy a vrstvy ovlivňuje člověka a určuje jeho společenský život. I pro naši porevoluční a dnes již poměrně ustálenou společnost je charakteristické vytváření nových společenských tříd. Je zajímavé sledovat, jak se většina lidí v průzkumech řadí do střední třídy, pouze několik procent do vyšší třídy a stejně tak o něco více procent do třídy nižší. Objektivně vzato, kvůli dlouhému období reálného socialismu zde skutečná střední vrstva prakticky vymizela. Poslední příslušníci této vrstvy z období před rokem 1948

Třídy a vrstvy

vymírají a téměř zde chybí kontinuita, která by se promítala nejen do majetku, ale i do tradic, zvyků, morálních postojů... prostě do všeho, co vytváří i společenské chování. Domnívali jsme se, že až skončí přeměna státního vlastnictví v soukromé a změní se principy veřejné správy z direktivního přístupu na poskytování služby občanům, bude možno hovořit o vytvoření (či obnovení) střední třídy ve větším rozsahu – lhotejino, zda ji budeme moci dále dělit na vyšší či nižší. Podle našeho názoru je její existence velmi významná pro fungování a stabilitu státu a ekonomiky, ale i pro udržování trvalých morálních a kulturních hodnot společnosti.

Že se tak u nás doposud nestalo nebo že v jiných, především evropských státech střední třída patří mezi skupinu „bitou ze všech stran“, je dle našeho názoru neštěstím celé Evropy. „Střední třída se v rostoucí míře stává obětí progresivního zdanění a inflace, které se staly populárním nástrojem ekonomické politiky mnohých vlád,“ říká Paul Johnson a my dodáváme, že je nejméně atraktivní z hlediska jednoho rozhodujícího momentu soudobých demokracií: voleb.

Vraťme se ještě do historie – naštěstí pro nás už jen do historie. V uplynulých desítkách let totalitní společnosti nám bylo zdůrazňováno, jak je naše společnost beztřídní a jak jsou si všichni rovni. Jak tomu bylo ve skutečnosti, nejlépe vystihl G. Orwell ve svém díle nazvaném *Farma zvířat*: „Všichni jsou si rovni, ale někteří jsou si rovnější.“ Socialistická hierarchie bedlivě zkoumala, zda je druhý tajemník okresního výboru strany výše než místopředseda KNV, a občany dělila podle svých politicko-vládních kritérií na více kategorií (z nichž každá byla odměňována jinými privilegii a trestána odlišnými postihy). Je přirozené, že v tomto období došlo ke značné degradaci společenských vztahů, etiky a morálky u většiny občanů. Dnes se musíme ještě stále vyrovnávat s dědictvím totality, které se projevuje v myšlenkách, reakcích, motivech a zkušenostech některých lidí, a to především generací, které toto období zažily na „vlastní kůži“. Na druhou stranu nás může až děsit neznalost mladých lidí o tom, jak se žilo před rokem 1989, dokonce i o tom, co rok 1989 pro náš stát znamenal. Říká se totiž, že „národ, který nezná svoji historii, je odsouzen k tomu, aby ji prožil dvakrát“ – a to bychom opravdu nechtěli. Současně musíme také akceptovat stále větší diferenciaci lidí,

v důsledku čehož se mění řada přetrvávajících společenských zvyklostí a vzniká nový společenský kodex.

S otevíráním se světu můžeme zaznamenat celkový vývoj etikety k méně formálním vztahům. Na druhou stranu nové definování společenských struktur a návrat k určitým hodnotám působí proti tomuto trendu. Bedlivě jsme sledovali, jak se společenské zvyklosti u nás vyvíjely v posledních více než dvaceti letech. Nutno říci, že osvobození člověka, získání svobody projevu a cestování, rostoucí důraz na dodržování lidských práv a zvýšené možnosti komunikace se kladně promítají i do společenského chování. Lidé se mohou projevovat se zvýšenou sebedůvěrou, mohou si být vědomi, že jejich postavení a jejich úspěch je dán jejich schopnostmi, a ne „nárokovou rudou knížkou“. Mají více informací, více příležitostí. Můžeme pozorovat, že zde vznikají nové typy jedinců, které jsou charakteristické postoji, morálkou, stupnicí hodnot, přístupem k druhým lidem a typickým chováním. U nás jsou to například úspěšný manažer prosperující firmy, zámožný restituent, uštvaný podnikatel, těžce pracující soukromý zemědělec, podvodník „tunelující“ banky či důvěřiví lidi, podnikatel – dříve režimní funkcionář, mladí, intenzivně pracující muži v bílých košilích a ženy v kostýmech s nadprůměrnými výdělky (v USA se jim již velmi dávno začalo říkat *yuppies – young urban people*), nespokojený bývalý prominent (z jakéhokoliv minulého časového období), světově úspěšný vědec, proslulý advokát či advokátka, nezaměstnaný či bezdomovec, humanitární pracovník... atd.

Intenzivnější kontakty s „Novým světem“ – Amerikou a Američany, ještě více snad s Australany, Orientem a dalšími vzdálenějšími kulturami – přispívají k uvolňování některých společenských pravidel. Na druhou stranu se setkáváme v jejich podání se zvyklostmi, které v Evropě nemají tradici, často ani pochopení. I my se domníváme, že nemusíme lpět na úplně všech po dlouhá desetiletí tradovaných formalitách. Moderní život nutně vyžaduje některé zkratky – například méně formálnosti v seznamování, oslovení, v jakékoliv komunikaci. (Je to mj. důsledek pronikání nových technologií, jako je například elektronická pošta a internet, mobilní telefonie apod. ke všem lidem.) Na druhou stranu jsme dnes daleko citlivější na zasahování do našich práv, například na